

UVODNA RIJEČ

Pogled u nepoznato

Promatramo li svijet u infinitezimalnim vremenskim intervalima, učinit će nam se da se prošlost, sadašnjost i budućnost gotovo preklapaju i koegzistiraju u istim vremenskim točkama. Budućnost jest neprekidno ispred nas, ali je i neprekidno dohvaćana svakim našim sljedećim korakom, uzdahom ili treptajem. Čini se da dohvaćena prelazi u sadašnjost i već u sljedećem trenutku kao prošlost ostaje iza nas u nekom čudnom osjećajnom i fizičkom kovitlacu. Zadržimo li infinitezimalni kontekst, a primijenimo diskurs Zenonovih paradoksa, poput paradoksa o utrci između Ahileja i kornjače, moglo

bi se posve suprotno činiti da je budućnost potpuno nedostižna i nedokučiva. U ovaj pomalo čudan spektar doživljajnosti mogli bismo smjestiti dileme o granicama vlastitih spoznajnih i osjetilnih mogućnosti u raspoznavanju i doživljavanju budućnosti. A budućnošću smo najčešće opijeni ili osupnuti. I svijetla i mračna, najčešće neizvjesna, potiče naše misli na pogled u nepoznato. Sa strahopoštovanjem i zebnjom, sa sumnjama i uzvišenim idealima, često uronjeni u mistiku nepokolebljivih uvjerenja (teističkih ili ateističkih), gradili smo vizije. U budućnosti je uvijek bilo i nade.

ROMANO DUIĆ

Suvremeni svijet pomaknuo je težište na uzvišeni trenutak *šerane* sadašnjosti u kojem je sva divota, smisao i razlog postojanja. U obličju kolektivne svijesti, u realnom trenutku u kojem dijelimo informacije, misli, doživljaje i probleme stalno smo uronjeni u sadašnjost, uhvaćeni u neumoljivu mrežu neprekidne titrajuće komunikacije. Naspram ovog informacijskog okova, koji virtualizira sve naše interakcije, društvo u kojem jesmo fragilne je, gotovo urušene strukture bez stabilnih referencijalnih okvira, bez istinske solidarnosti i bez obazrivosti prema emocionalnoj ukorijenjenosti u socijalne ili prostorne kontekste. Protežirana virtualna otvorenost i pokretljivost potiču procese stalnog iskorjenjivanja.

Kontaktiramo s neograničenim brojem sugovornika, upoznajemo i deklarativnim lajkanjem naizgled razumijevamo njihove ideje i stavove, ali metafizičke i etičke paradigme kao referencijalne točke društvene strukture nepovratno su razgrađene i mi smo zapravo sve udaljeniji, sve beščutniji i sve više lišeni socijalne sposobnosti da doista razumijemo i shvatimo druge i drugačije. U toru banalizirane, isprazne i nesumnjivo kontrolirane komuni-

kacije sve je manje mjesta za vizije izvan zadanog spektra. Uniformno, horizontalno multipliciranje obrazaca tehnološkog globaliziranja ne ostavlja puno mjesta spontanoj začudnosti ili idealizmu utopija. U naizgled lepršavom *antropocenu* u *dobu tehnosfere*, kako suvremenost naziva Žarko Paić u svom tekstu *Ima li još vizija nadolazećeg – Arhitektura onkraj antropocena*, sve je manje mjesta i volje za uključivim, empatičnim entuzijazmom idealističkih vizija.

Iako bogata, zapadna su društva slomljena s premalo istinskih kritičkih odnaka. Želimo li biti poštene, moramo priznati očigledan paradoks. U idili potpunog proži-

JEAN NOUVEL: TORRE AGBAR, BARCELONA, ŠPANJOLSKA; FOTO: ISTOCK.COM / GEORGI IVANOV

manja, otvorenosti i transparentnosti često djelujemo u okviru vrlo ekskluzivnih, nefleksibilnih i zatvorenih socioloških obrazaca. Može li arhitektura izbjeći ova svrstavanja i sofisticirane matrice ideologiziranja? Nažalost, ni danas ne možemo zaniijekati aktualnost misli znamenitog njemačkog protestantskog teologa i mislioca Dietricha Bonhoeffera u eseju *O gluposti* napisanom u najmračnijim vremenima dvadesetog stoljeća.¹

Da bismo znali kako izaći na kraj s glupošću, moramo shvatiti njenu bit. Jedno je sigurno: ona u biti nije defekt intelekta, nego ljudskosti. Ima ljudi intelektualno vrlo gipkih, koji su glupi i intelektualno usporeni, koji su sve samo ne glupi. To na vlastito iznenađenje otkrivamo u određenim situacijama. Možemo vidjeti da ljudi, koji žive odvojeno od ostalih, usamljeni, tu manu rjeđe posjeduju nego ljudi ili grupe ljudi, koje imaju potrebe za druženjem ili su na to upućeni. Čini se dakle da je glupost više sociološki nego psihološki problem. Svaki jaki vanjski razvoj sile političkog vjerskog ili drugog tipa pogoda veliki broj ljudi glupošću. Moć jednih

DOTAKNEMO LI SE PITANJA MOŽE LI ARHITEKTURA SUVREMENOG DOBA BITI JEDAN OD ČIMBENIKA PREOBRAZBE DRUŠTVA, IZRONIT ĆE I PITANJE IMA LI ARHITEKTURA JOŠ SIMBOLIČKO I MITSKO ZNAČENJE

zavisi o gluposti drugih. Nikada, međutim neke ljudske sposobnosti, na primjer intelektualne ne bivaju zato umanjene niti nestaju.

Činjenica da je glupan često i tvrdoglav, ne smije nas zavešti da povjeruje-

mo da je samostalan. Već u razgovoru s njim primjećujemo da nemamo posla s njim osobno, već sa sloganima i parolama koji su ga potpuno zarobili.

Globalna ekološka kriza i moguće posljedice naglog razvoja biotehnologije potiču na stalno uočavanje gotovo nerješivih problema, pa futurološki ciljevi umjesto novih vizija postaju prvenstveno (često problematične) sanacije kao što se u ozračju napora Rimskog kluba dogodilo s kulturnom knjigom Jaya Forestera i Dennisa Meadowsa *The Limits to Growth* u kojoj su sjajno uočeni problemi, ali su ponuđena rješenja prilično kontroverzna i dijelom vrlo bešćutna. Deficit vizija donekle je posljedica i rezignirane pomirenosti sa sudbinom jer nas je, kako kaže Ana Jeinić², razorna neoliberalna doktrina uspjela uvjeriti da budućnost društva ne trebamo i ne možemo mijenjati svjetsnim kolektivnim naporima, nego ju trebamo prepustiti evolutivnoj sposobnosti kompleksnih samoregulativnih sustava, tj. tržištu. U ovom svijetu i društvu stalne profanirane i perfidno banalizirane informativne protočnosti bez čvrstih identitetskih okvira rade i arhitekti – degradirane uloge, bez stvarnog utjecaja na procese mogućih promjena i u ponižavajućim obrascima različitih simulakruma. Pripada li arhitektima još uvijek pravo da govore o vizijama budućnosti nakon potpunog sloma modernističkih težnji, tj. *grandioznog napora da se na sve nesuvremenoj razini ideologije razriješe neravnoteže, protuslovlja i zaostajanja tipična za kapitalističku reorganizaciju svjetskog tržišta i razvoja proizvodnje* kako, citirajući Tafurija, piše Kopic u svom tekstu ovog broja *Mjere*.

¹ Bonhoeffer, 1945.

² Zovko, 2016.

Vizije su uvijek pogled u nepoznato. Ma koliko bili intuitivni, oboružani znanstvenim spoznajama i poznavanjem povijesnih procesa, budućnost nas u pravilu iznenađuje. Vizije su i potraga za smislom, za otkrivanjem istine i potraga za hipotezama. U razgovoru s Woodrowom Wyattom, snimljenim za BBC 1959. godine, Bertrand Russell³, odgovarajući na pitanje što je to filozofija, kaže da je filozofija ono što ne znamo, za razliku od znanosti koja je ono što znamo. Napretkom znanosti neka pitanja prelaze iz domene filozofskog u domenu znanstvenog. Russell nadalje obrazlaže da filozofija održava živim spekulacije o stvarima koje još nisu pristupačne znanosti, a činjenica je da znanstvena spoznaja pokriva vrlo mali dio ono-

ga što zanima čovječanstvo i što ga treba zanimati. Filozofija potiče naš imaginativni pogled na svijet, pogled u područje hipoteza koje znanost u nekom trenutku može provjeriti ili potvrditi, poput hipoteza iz antičke Grčke, Demokritove atomističke ili Aristarhove heliocentrične, koje su svoje potvrde našle u znanstvenim otkrićima stoljećima kasnije. Pogled u budućnost stoga je uvijek prvenstveno filozofsko pitanje jer je pogled u nepoznato. Pri stvaranju hipoteza o budućnosti korisno se osvrnuti i prema prošlosti. Dota-

³ Russell, 1960: 11–19.

FOSTER+PARTNERS: 30 ST MARY AXE TOWER, LONDON, UJEDINJENO KRALJEVSTVO; FOTO: ISTOCK.COM / IR STONE

kemo li se iskustava minulih vremena i pitanja može li arhitektura suvremenog doba biti jedan od čimbenika preobrazbe društva, izronit će i pitanje ima li arhitektura još simboličko i mitsko značenje ukorijenjeno u pojmu toposa – citadele, hrama, četvrti ili grada – i u pojmu etičkih, intelektualnih i socioloških konotacija zeitgeista. Ima li u današnjoj arhitekturi još slojevite i mitske poetike vremena i mjesta? Isijava li još iz arhitektonskih ideja specifična metafizika osjećajnosti kojom se može utjecati na socijalne kontekste i kojom se može motivirati? Možda bismo u daljnjoj analizi mogli zaključiti da

je već prosvjetiteljski racionalizam devetnaestog stoljeća oljuštio tu metafizičku poetičnost u svrhu higijenziranja i optimiziranja gradskih struktura u borbi protiv epidemija i u svrhu lake dostupnosti i učinkovitije policijske, tj. administrativne i političke kontrole nad građanima. Čak i društveno opravdani i plemeniti zahtjevi za demokratizacijom prostornih resursa i za raznim vidovima tipizacija, koje je iznjedrila moderna, imali su za posljedicu redukciju i deficit sintaktičkih i transcendentnih značenja sve do vizije radikalnog kraja, poništenja same kuće i značenja

**MA KOLIKO
BILI INTUITIVNI,
OBORUŽANI
ZNAJSTVENIM
SPOZNAJAMA I
POZNAVANJEM
POVIJESNIH
PROCESA,
BUDUĆNOST
NAS U PRAVILU
IZNENAĐUJE**

koja proizlazi iz njezine arhitektonike u eksperimentalno-teoretskim radovima Reynera Banhama i Françoisa Dallegreta nazvanim *Un-House* iz 1965. Kuće više i nema i nije potrebna jer umnoženi i umreženi *hardwer* instalacija, kanala, uključaka, priključaka, provodnika, grijачa i sl. može stajati i sam za sebe, pa čemu onda kuća da ga pridržava. Krešimir Rogina vrlo slikovito opisuje ovaj eksperiment kao najviši stupanj nefigurativnosti imanentne jednom arhitektonskom djelu, svojevrsni arhitektonski *bijeli kvadrat na bijeloj podlozi*.⁴ Na sličnom tragu su i vrlo znakoviti prijedlozi pokreta Archigram, *Plug-in-City* Petera Cooka i *Walking City* Rona Herrona, oba iz 1964., koji projiciraju sudbinu postindustrijskog grada.

Plug-in City je megastruktura bez zgrada, samo masivni okvir unutar kojeg su stanovi u obliku stanica ili standardiziranih komponenti. Stroj upravlja, a ljudi su sirovine koje se obrađuju s ciljem da u tom iskustvu uživaju. *Walking City* je divovska mobilna struktura, sastavljena od inteligentnih zgrada i robota, koja je u stalnom pokretu. Projekt je parafraza Corbusierova aforizma o kući kao pokretnom stroju za život. Stanovnik je iskorijenjeni servisni nomad.

Otvarajući vrata vrlog novog svijeta, dobrim smo dijelom pogubili tajnovitu začudnost i poetski ushit koji arhitekturi pripadaju. Matematička formalizacija dovela je do impresivnih i spektakularnih građevina koje često izvan kontekstualno i nereferencijalno plivaju u internacionaliziranom, visoko estetiziranom i sustavno repliciranom socijalnom prostoru masovne potrošnje. Krešimir Damjanović u navedenom eseju *Kuća budućnosti* u ovom broju *Mjere* upotrebljava termine *generički grad* i *tipična kuća* napominjući da oba pojma pripadaju neautorskom, neartikuliranom i slučajnom, a zajedničko im je da nisu mišljeni.

Paralelno s očitim rastakanjem poznatih društvenih struktura sustižu nas i nova geopolitička preslagivanja. Svjedoci smo procesa novih snažnih etatizacija, ali još uvijek nismo svjesni što bi sve mogle biti prostorne refleksije ovih procesa. Nekontrolirane migracije stanovništva, izazvane raznolikim patnjama, osjećajima straha i nesigurnosti iz politički nestabilnih i ratom zahvaćenih regija svijeta u razvoju, kreću se prema starom svijetu zapada. Ova premještanja stanovništva generiraju stalni konflikt paradigme otvorenog pluralnog multikulturalizma i paradigme zatvorenog, domaćinskog supre-

⁴ Rogina, 1989: 120–130.

macijskog izolacionizma. Refleksije ovog konflikta očitovat će se i u fizičkom i u socijalnom restrukturiranju gradskog tkiva. Migracije su dijelom posljedica i klimatskih promjena. Zanimljivo je pitanje u kojoj mjeri potencijal klimatskih promjena i potencijal koji migracije imaju na društvene strukture utječe na pojmove poput npr. *genius loci*, tj. na koji se način društvene turbulencije reflektiraju na suštinske odrednice višeznačnog pojma prostora. Sve nas navodi na zaključak da će promjena klimatskih uvjeta mijenjati već prepoznati i istraženi *genius loci* kao baštinjenu paradigmu i identitetski okvir nekog prostora. U živućim prostorima mogao bi se polako događati fenomen Panonskog mora i radikalne transformacije, koji će mijenjati i potirati poznatu i referentnu memoriju mjesta. A nestanak i transformacije prostornih resursa mogu generirati neočekivanu pauperizaciju domicilnog stanovništva, a potom i neočekivane društvene prevrate. Spektaklu više neće biti mjesta.

U ovom smislu vrijedno je spomenuti angažman jednog dijela arhitekata koji skromnim i samozatajnim pristupom ukazuju na poželjne pravce djelovanja u budućnosti. Mislim tu npr. na francuske arhitekta Anne Lacaton i Jean-Philippea Vassala kojima je društveni angažman uz vrlo reduciranu arhitektonsku retoriku okosnica djelovanja. Njihova arhitektura izmiče suvremenoj bezidentitetskoj kanonizaciji i usmjerava se na napore i procese kojima se oronuli i zapušteni dijelovi susjedstva ili grada nastoje revitalizirati kako bi se u njih vratio snažan krivotok višeslojnog gradskog života. Na primjeru Trga Léona Aucoca u Bordeauxu pokazali su kako se prostor može oblikovati i nedjelovanjem. Shvativši ne-

upitnu vrijednost svih postojećih prostornih i socijalnih slojeva ovog malog trga, zaključili su da bi svako rekonstruktivno ili obnavljajuće djelovanje bilo suvišno i nepotrebno. Trg je dovoljno očuvan i lijep sam po sebi da bi svaka intervencija bila pretjerana i nepotrebna. S velikim poštovanjem prema zatečenom, bez traženja nepotrebnog novog spektakla, predložili su samo neke vrlo nein vazivne mjere poput češćeg čišćenja, malih modifikacija prometa, vrtlarskog održavanja stabala lipe i zamjene parkovnog pijeska. U svom osvrtu na njihov rad slovenski ar-

**OTVARAJUĆI
VRATA VRLOG
NOVOG SVI-
JETA, DOBRIM
SMO DIJELOM
POGUBILI TAJ-
NOVITU ZAČUD-
NOST I POET-
SKI USHIT KOJI
ARHITEKTURI
PRIPADAJU**

hitekt Miloš Kosec naziva ih arhitektima *sretnog ne* te podsjeća da je još Aristotel rekao da arhitekt nije arhitekt samo kada crta planove i gradi zgrade, već i kada to ne čini. Nezaobilazno je ovdje i ime velikog indijskog arhitekta Balkrishne Doshija koji na zasadima prosvjetiteljskog žara moderne, želeći pridonijeti objektivnom poboljšanju kvalitete života, ostvaruje jedinstven opus, duboko uronjen u indijsku tradiciju, s naglašenim socijalnim aspektom i usmjerenjem na lokalne i održive materijale. Doshijeva arhitektura sadrži mističnu poetiku iskrenih osobnih uvjerenja, filozofije i snova, kojima nastoji kreirati blago arhitektonskog duha, koje vidi i kao produžetak svog života.

Ekološke teme generiraju i globalne administrativno-urbanističke i političke projekte poput koncepta 15-minutnog grada.

KORAK PREMA BUDUĆNOSTI: KONCEPT 15-MINUTNOG GRADA CARLOSA MORENA OSVOJIO JE NAGRADU OBEL 2021. GODINE; AUTOR ILUSTRACIJE: MICAEL

Ideju je razvio kolumbijsko-francuski urbanist Carlos Moreno, profesor na Sveučilištu Sorbonne u Parizu. Riječ je konceptu razvoja gradova prema kojemu stanovnici velikih urbanih središta mogu zadovoljiti sve svoje potrebe u kvartu u kojem žive tijekom kratke 15-minutne šetnje ili vožnje biciklom. Pješke ili na biciklu mogu otpratiti djecu do vrtića ili škole, stići do svog liječnika, obaviti nabavku u trgovini, podići novac na bankomatu, opustiti se u parku, baviti se sportom u dvorani ili na igralištu, a sve im je to dostupno za najviše 15 minuta. Pri tome se ne moraju koristiti automobilom ni gradskim prijevozom, pa ne zagađuju zrak u svom gradu. Ideja je trenutno neobično

trendi i postaje dijelom političkih i izbornih programa gradskih uprava u značajnom broju velikih europskih gradova. Usudujem se reći da se radi o reciklaži poprilično starih koncepcija koje su u procesima nabujalog metastaziranja rastoćenog tkiva megalopolisa potisnute i zaboravljene. Sada, kada velegrad više nema ocrtane granice prema neurbanom prostoru i kada se neprekidnim multipliciranjem svoje strukture događa sve dalje i dalje, dekonstruirajući pritom sam smisao urbaniteta, izranjaju na površinu modifikacije starih ideja kao genijalna i spasonosna rješenja. Ideja multifunkcionalnog susjedstva po-

znata je još od koncepta vrtnog grada sa samog početka dvadesetog stoljeća, i to čuvenog engleskog urbanista Ebenezer Howarda i od radova američkog urbanista Clarence Perryja iz 60-ih godina prošlog stoljeća, koji je promovirao ideju gradske četvrti kao osnovne sastavnice gradske strukture.

No koncept 15-minutnog grada u pokušajima primjene poprima i neke dodatne, prilično kontroverzne konotacije koje znakovito nagovještaju moguću, pomalo sumornu budućnost urbanog života. Tako lokalna uprava okruga Oxfordshire u Engleskoj namjerava podijeliti Oxford na 6 okruga unutar kojih bi se mogla ostvariti proklamirana 15-minutna dostupnost.

Gradska vlast navela je da tako želi smanjiti putovanja motornim vozilima. Međutim, osim pogodnosti za stanovništvo planiraju se i represivne mjere u slučaju da se ideja ne provodi konzekventno. Specijalne kamere pratit će kretanje automobila kada prelaze granice okruga i očitavati tablice. Ako netko od 150 000 građana prijeđe granicu svog okruga više od 100 puta godišnje, plaćat će novčanu kaznu od 70 funti. Teoretičari zavjera brzo su reagirali ustvrdivši da se radi o pokušaju ograničavanja slobode kretanja i svojevrsnom klimatskom lockdownu u pozadini čega su prikrivene ideje Svjetskog ekonomskog foruma o striktnoj kontroli nad svjetskom populacijom putem sofisticirane getoizacije. S obzirom na to da se u daljnjim razradama koncepta spominju i kontrole kretanja putem osobnih QR kodova i sl., ostaje nam da razvoj cijelog projekta pratimo s potrebnom dozom intelektualne rezerve.

Intelektualna rezerva bit će nam potrebna i u shvaćanju i prihvaćanju gotovo neograničenih mogućnosti koje nudi ubrzan razvoj umjetne inteligencije. Već danas AI putem alata poput Chat GPT-a pokazuje respektabilnu sposobnost konstruktivnog razmišljanja i analiza unutar arhitektonskih i urbanističkih tema. Na samom početku aktivnije primjene postajemo svjesni da će tehnički aspekt arhitektonske i urbanističke struke u relativno doglednoj budućnosti biti upravljan gotovo isključivo umjetnom inteligencijom. S prikriivenom tjeskobom laskamo si da će kreacija ostati naša, da će suština promjena koje ostavljamo u urbanom i prirodnom okolišu i dalje biti antropogena. Možda laskanje o vlastitoj nezamjenjivosti nastavimo i u računalno induciranoj iluzioniranoj svijesti, dok će samosvjesni

strojevi uređivati svijet logikom korisne i neumoljive racionalnosti. Zagledani u nepoznato, ne znamo što nas čeka. Ali danas smo tu.

Veliki njemački filozof Carl Jaspers u tekstu objavljenom u knjizi *Der philosophische Glaube* 1948. piše: *Bitak nam se otkriva samo u vremenu, a ono istinito u vremenskoj pojavnosti... U vremenu, međutim, savršena istina nije objektivno pristupačna, pa je ni čovjek kao pojedinac, a niti povijest ne mogu drukčije shvatiti negoli u jednoj pojavnosti, koja uvijek iznova iščezava... Je li međutim, život za ono buduće bitan smisao našeg rada? Mislim da nije. Jer i budućnosti služimo samo utoliko, ukoliko ostvarujemo sadašnjost. Ono pravo ne smijemo očekivati tek u budućnosti.*⁵ Poželimo da ove misli budu vodilja suvremenom djelovanju arhitektonske struke i da se iz iskrene, predane i pomno mišljene angažiranosti danas generiraju održive vizije za sutra. ■

LITERATURA

1. Bonhoeffer, D. (1945.) *Pisma i zapisi iz zatvora (Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft)*. Prijevod: Mario Kopic.
2. Jaspers, C. (1976.) 'Der philosophische Glaube' u Saner, H.; Piper, K. & Co. (ur.) *Was ist Philosophie*. Munchen. Prijevod: Marija Čizmek.
3. Russell, B. (1960.) *Bertrand Russell Speaks His Mind*. London: Arthur Baker Ltd.
4. Rogina, K. (1989.) 'Strategija arhitektonskog futurizma', *Život umjetnosti*, 45/46, str. 120–130.
5. Zovko, F. P. Jeinić, A. (2016.) 'Arhitektura poslije budućnosti', *Vizikultura*

⁵ Jaspers, 1976.